

TİRMİZİ ve EL-İLELÜ'L-KEBİR'İNİN İLEL İLMİNDEKİ YERİNE GENEL BİR BAKIŞ*

Veysel ÖZDEMİR**

ÖZET

İlelül-Hadîs İlmî, Hadîs İlimleri'nin bir alt kolu olmakla birlikte üzerinde ihtisaslaşılması en zor alanlardan biridir. Nitekim bu alanda çok az kişi söz söyleyebilmiştir. Bunların içinde özellikle de İlelül-Hadîs'in doğuş ve kurumsallaşma dönemi diyebileceğimiz dönemde yani rivâyet döneminin en parlak zamanı olan hicri üçüncü asırda önemli eserler veren İmam Tirmizî de bulunmaktadır. İlelül-Hadîs uzun süreli hoca-talebe ilişkisine dayanan bir öğrenim süreciyle kazanılan bir ilimdir. Tirmizî de bu ilmi silsile yolu ile bu alanın önemli şahsiyetlerinden öğrenmiştir. Bunların içinde ise hadîs ilimlerinin birçoğunda olduğu gibi ilel ilminin de otoritesi olan Buhârî'den en fazla istifade etmiş tâbir-i câizse onun bu alandaki halifesi olmuştur.

Tirmizî'nin biri *el-İlelül's-Sağîr* diğeri *el-İlelül'l-Kebîr* veya *el-İlelül'l-Müfred* adıyla bilinen bu alana ait iki eseri bulunmaktadır. *el-İlelül's-Sağîr*, *el-Câmi* adlı eserinin sonunda yer alan hacmi küçük olmakla birlikte yazıldığı zaman göz önünde bulundurulduğunda spesifik olarak ilel ilminden ziyâde genel anlamda hadîs ilimlerinin tümünü ilgilendiren bilgiler içermesi açısından çok önemlidir. *el-İlelül'l-Kebîr* ise tamamen ilel ilmi ile alâkalıdır. Tirmizî bu eserinde hadîslerin illetlerine ve daha başka bir çok konuya temas etmiştir. İlelül-Hadîs ile ilgili içerdiği zengin bilgi ve özellikle hocası Buhârî'den öğrenmiş olduğu bilgilerin sonraki nesle aktarılması açısından bu eser oldukça önemlidir. Bu çalışmamızda Tirmizî'yi ve bu alanda telif etmiş olduğu *el-İlelül'l-Kebîr* adlı eserini ilel ilmindeki önemi açısından incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tirmizî, İlel, Muallal, Hadîs, el-İlelül'l-Kebîr

A GENERAL APPROACH TO THE POSITION OF TIRMIDHI AND HIS AL-ILAL'UL KEBIR IN THE SCIENCE OF ILAL

ABSTRACT

Although it's considered as a branch of Sciences of Hadith, Science of Defective Hadith is one of the most difficult areas to specialize on. Indeed very few people in this area could utter words. Among these was Imam Tirmidhi who wrote important works especially in the period of emergence and institutionalization of science of

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, El-mek: veysel23@gmail.com

Defective Hadith, namely in the third Hijra century which was the most brilliant period of narrating hadith. Science of Defective Hadith is a knowledge earned through a learning process that bases a long term teacher-student relationship. Tirmidhi has learned that science with the way silsila (sequence) from important personages from this area. Among these from whom he benefited mostly on this science was Buhari who was the authority of illnesses of the hadith like other hadith sciences, as the phrase goes he became Buhari's caliph.

Tirmidhi has two works belong to this area: one of them is named Ilalu's-Sagır and the other is known Ilalu'l-Kabir or Ilalu'l-Mufred. Ilalu's-Sagır, although it's placed at the end of the book named el-Cami and it's minör from the aspect of volume, when the time in which it's written and it contains knowledges relating to all of the hadith science more than defective hadith is considered, is very important. Ilalu'l-Kebir is completely related to the illnesses of the hadith. In this work, Tirmidhi dealt with defects of hadith and a lot of other issues. This work is very important because it contains reach information about illnesses of hadith and in particular from the aspect of transferring to the next generation the knowledge he learned from his teacher Buhari. In this study, we will try to investigate Tirmidhi and "Ilal-ul Kebir", the work he compiled in this field, from the point of the science of Ilal.

Key Words: Tirmidhi, Ilal, Defective/Defected Hadith, Hadith, al-Ilal al Kabir.

GİRİŞ

İslâm ümmetinin fazîletlerinden biri olan hadîs ilimleri eşine az rastlanır bir orjinalliktedir. Bu ilimlerin içerisinde uzmanlaşması en zor alanlardan birisi ise İlelü'l-Hadîs'tir. Hadîs tarihinin seyri içerisinde doğan ve birçok eser meydana gelen bu ilmin öncüleri ve katkı sunanları içerisinde İmam Tirmizî de vardır. Tirmizî, doğuşu itibariyle hicri ikinci yüzyılın ortalarına kadar giden ve hicri üçüncü yüzyıldan itibaren kurumsallaşan bu alanın mutekaddim ulemasındandır. Yaşadığı zaman dilimi ve illel ilminin ilk mütehasıslarına yakın olması itibariyle bu alanda üstlendiği misyon, sunduğu katkı kendisinden sonrasına ışık tutmuştur. Böylesine müfid bir şahsiyetin ve bu alandaki eseri olan *el-İlelü'l-Kebîr*'inin illel ilmindeki yerine geçmeden önce illel ilmi ile ilgili genel bilgiler verilmesinde fayda vardır.

İlelü'l-Hadîs ve Muallal Hadîs kavramları

İllel, illet (علة) kelimesinin çoğuludur. Sözlükte "hastalık"¹ anlamına gelen illet kavramı hadîs ilminde; "Hadîsin sıhhatini yok eden (kâdih) ve hemen anlaşılmayan gizli bir sebep"² olarak tanımlanmıştır. İlelü'l-Hadîs ise Ulûmu'l-Hadîs'in yani hadîs ilimlerinin bir alt koludur ve hadîslerin sıhhatlerini zedeleyeci mahiyetteki gizli sebepleri inceleyen ilim dalıdır³. Muallal Hadîs

¹ Ebû'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "عِلل", *Lisânu'l-Arab*, I-LV, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz., IV, 3078.

² Ebû Amr Osman b. Abdîrahmân eş-Şehrîzî İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs (el-Mukaddime)*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 2008, s. 90; Şemsuddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, (thk. Abdülkerim b. Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd), I-V, Mektebetü Dâri'l-Menâhic, Riyâd, 1426, II, 47; Abdurrahmân b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevâvî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1427/2006, s. 125; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihun'n-Nazar İlä Usûli'l-Eser*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), I-II, Mektebu'l-Metbû'ati'l-İslâmiyye, Beyrût, 1430/2009, II, 600.

³ Ayhan Tekineş, "İlelü'l-Hadîs", *DİA*, XXII, 84.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

de İlelü'l-Hadîs'in esas konusunu teşkil etmekte “Dış görünüş itibariyle sağlam görünen ancak sıhhatini zedeleyen gizli bir kusurun olduğu ortaya çıkan hadîs” olarak tanımlanmaktadır⁴.

İlelü'l-Hadîs ilminin amacı ve önemi

Hata yapmak insanların doğasında vardır ve hadîs rivâyeti ile meşgul olan kişilerin rivâyetlerinde – gerek isnâdda gerekse metinlerde – hataların olması tâbîî bir durumdur. Ekseriyetle sika râvîlerin rivâyetlerinde bulunan hatalar⁵ hemen anlaşılacak bir şekilde, sadece mütehasıslar tarafından algılanabilir ise bu tür hataların ortaya çıkarılması bu ilmin ana alanlarından birisini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle rivâyet sırasında oluşan hata ve vehimlerin ortaya çıkarılması ilel ilminin gayelerinden birisidir⁶. Bununla birlikte klasik hadîs usulünde şöhret kazanmış sahih hadîsin tanımında⁷ yer alan beş şarttan birisi olan illetten sâlim olma vurgusu göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husustur. Hadîslerin sıhhatlerine zarar verebilecek birçok illet sebebi vardır ancak bu sebeplerin neler olduğu hakkında muhaddisler arasında bir uzlaşımın bulunduğu söylemek zordur⁸. Buna rağmen belli başlı illet sebeplerinin irsâl, inkıtâ', i'dâl, ızdırâb, kalb ve idrâc olduğunu söyleyebiliriz⁹. Buna göre hadîslerin sıhhatine zarar veren bu illetlerin ortaya çıkarılması İlelü'l-Hadîs ilminin esas amacıdır.

Hadîs ulemâsı ilel ilminin hadîs ilimleri içerisinde en önemlisi olduğunu bildirmektedir. Zira hadîs ilimlerinin teşekkül etmeye başladığı bir zaman diliminin ricâlinden olan Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198) “*Bilmediğim yirmi hadîsi yazmaktansa, bildiğim bir hadîsin illetini öğrenmem benim için daha önemlidir.*”¹⁰ şeklinde söz söylemiş olması, bu ilmin önemini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Yine İbnu's-Salâh'ın “*Bu ilim, hadîs ilimlerin en yücesi, en zoru ve en şerefliisidir. Bu ilme ancak ehli hıfz, uzman ve anlayışı keskin kişiler vakıf olabilirler.*”¹¹ şeklindeki sözleriyle, İbn Hacer'in “*Bu ilim, hadîs ilimlerinin en zor ve en hassas nev'idir. Bu alanda ancak Allah'ın keskin bir anlayış, geniş bir hafıza, râvîlerin mertebeleri hakkında tam bir bilgi, isnâd ve metinler hakkında kuvvetli meleke bahşettiği kimseler başarılı olabilirler.*”¹² ifadeleri ilel ilminin önemini belirtmektedir. Gerçekten de hadîs tarihine baktığımızda hadîs ilminde mümtaz şahsiyetlerden sadece bazılarının bu alanda söz söyleyebildiğini/şöhret kazandığını görmekteyiz. Ali b. el-Medîni (ö. 234), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Buhârî (ö. 256), Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262), Tirmizî (ö. 279), Ebû Zûr'a (ö. 264), Ebû Hâtim (ö. 277), Darekutnî (ö. 385) gibi bazı simalar bu ilmin önde gelenlerindendir¹³.

İlelü'l-Hadîs ilminin tarihi

Hadîs ilimlerinin birçok alanında olduğu gibi bu ilmin nüvelerini de sahâbe çağında görmekteyiz. Nitekim ashabtan bazı kimselerin hadîs rivâyetlerindeki hataları düzeltme

⁴ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 90; Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik İlâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1412/1992, s. 101.

⁵ Muhammed b. Abdillâh el-Hâkimu'n-Nisâbüri, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadîs*, (thk. Ma'zem Huseyn), Dâru İhyai'l-'Ulûm, Beyrût, 1417/1998, s. 175.

⁶ Muhittin Düzenli, *Rivâyetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 2008, s. 39.

⁷ “Adalet ve zabt sıfatına hâiz râvîlerin muttasıl isnâdla rivâyet ettikleri şâz ve muallal olmayan hadîs” İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 11-12.

⁸ Tekineş, “İlelü'l-Hadîs”, XXII, 84.

⁹ Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd, *el-İlel fi'l-Hadîs : Dirase Menheciyye fi Dav'i Şerhi İleli't-Tirmizi li-İbn Receb el-Hanbeli maa Tercemeti Daifiyye li-İbn Receb*, Dâru'l-Adevî, Amman, 1400/1980, s. 26.

¹⁰ Hâkim, *Ma'rife*, s. 175.

¹¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 90.

¹² Hâfiz Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Nûruddîn İtr), Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk, 1421/2000, s. 92.

¹³ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, 92; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 125. İbn Hacer ve Suyûtî, Tirmizî'yi meşhur ilelciler arasında saymamıştır. Tirmizî'nin bu kişiler arasında yer aldığı bizim kanaatimizdir. Zira makalemiz bu vakıanın ilanıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

konusundaki uygulamaları bilinen bir husustur. Ömer b. Hattâb (ö. 23), Ubâde b. Sâmî (ö. 34), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40), Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit (ö. 45), Hz. Aişe (ö. 57) Abdullah b. Abbâs (ö. 68) ve Enes b. Mâlik (ö. 93) bunlardan bazılarıdır¹⁴. İsmi verdiğimiz bu şahısların içerisinde ise Hz. Aişe'nin bu konuda temâyüz ettiğini söyleyebiliriz¹⁵. Tabi ashâbın yapmış olduğu bu faaliyet tam anlamıyla hadîslerin illetlerini tespit etmeden ziyade bir nev'i istidrâk faaliyetidir¹⁶. Ancak buna rağmen ashâbın, rivâyetlerin doğru bir şekilde aktarımına göstermiş olduğu bu titizlik, kendilerinden sonraki nesle yani tâbiûna da yansımıştır. Özellikle siyasi ve itikâdî bazı sebeplerden dolayı ortaya çıkan hadîs uydurma hareketleri ile birlikte sahih hadîsleri korumak ve sadece sıhhatli olanların naklini sağlamak amacıyla hicri birinci asrın ortalarından itibaren isnâd hareketi doğmuş¹⁷, muhaddisler rivâyet ettikleri hadîsleri kendi zamanlarının en iyi bilinen ve en güvenilen râvîlerinden almaya gayret göstermişlerdir¹⁸. Bütün bunlar hatalı rivâyetlerin önüne geçme çabalarından ibarettir. Hadîs rivâyetinde dikkatli ve titiz davranan küçük sahâbîler ile genelde âdil ve sika olan büyük tâbiûlilerin yaşadığı hicri birinci asırda, az da olsa, beşeri zaafiyetlerden kaynaklanan rivâyet hataları olmuştur¹⁹. Bunun sebebi rivâyet usûl ve kaidelerinin henüz tam olarak yerleşmemesidir. Dolayısıyla bu dönemde, zaman zaman muttasıl rivâyetin irsâl, mevkufun da ref²⁰ edildiği görülmektedir²⁰. Az sayıda olmasına rağmen hatalı olan bu rivâyetler tabiûn münekkittleri tarafından tenkide tabi tutulmuştur²¹.

Hicri II. yüzyıldan itibaren hadîs tedvîninin yaygınlaşması ile birlikte hadîsi şeyhten değil de doğrudan sahifelerden alan sahâfîler ortaya çıkmış, rivâyetlerde hata yapma (tashîf ve tahrîfler) yükselmeye başlamıştır²². Özellikle hicri II. asrın ikinci yarısından itibaren hadîs rivâyetine ehil olmayan kişiler de bu sahaya girince rivâyet hataları daha da çoğalmış, çoğu gizli olan bu hataları tespit etmek üzere yapılan faaliyet ilim dalı olma sürecine girmiştir. Bu dönemde hadîs tenkidi ve hadîslerin illetleri ile ilgilenen kişilerin aynı olduğunu görmekteyiz²³. Zira “İlelu'l-Hadîs”in “Cerh

¹⁴ Bu sahâbîlerin hatalı rivâyetleri düzeltme konusundaki örnekler için bkz. Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkidleri)*, İzmir, 1981, s. 250-67.

¹⁵ Hz. Aişe'nin yapmış olduğu bu faaliyet bir kitabı kapsayacak derecede çoktur. Bknz. Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li İrâdi me'stedrekethu Aişe ale's-Sahâbe*, (thk. Saîdu'l-Afğânî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût, 1390/1970.

¹⁶ Ayhan Tekineş, “İlelu'l-Hadîs”, XXII, 84.

¹⁷ Talat Koçyiğit, “İslam Hadîsinde İsnad ve Hadîs Râvîlerinin Cerhi”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara, 1961, IX, 49; Salahattin Polat, “İsnadın Menşei ve Hadîste Kullanımının Tarihi Seyri Üzerinde Tartışmalar”, *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul trsz., 36-37; Arif Ulu, “Hadîs Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi (İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme)”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 12, Sayı 1, 2012, s. 161.

¹⁸ Raşit Küçük, “İsnad”, *DİA*, XXIII, 157.

¹⁹ Zehebî, *Zikru men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerh ve't-Ta'dil* (Erbeu' Resâil fi 'Ulumi'l-Hadîs içinde), (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetu Metbuâtî'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007, s. 173; Ahmed Naîm, *Hadîs Usûlü*, s. 350.

²⁰ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadîs Usûlü ve Hadîs İstulâhları*, (Yay. haz. Hasan Karayiğit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 350.

²¹ Tâbiûnun ünlü münekkittlerinden bazıları şunlardır: Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 93), Alî b. Hüseyin b. Alî (ö. 93), Urve b. Zubeyr b. Avvâm (ö. 94), Ebu Seleme b. Abdîrâhman b. Avf (ö. 94/102), Ebû Bekr b. Abdîrâhman b. Hâris b. Hişâm (ö. 94), Saîd b. Cübeyr (ö. 95), İbrâhim en-Nehâî (ö. 96), Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe (ö. 98), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 99), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 101/106), Âmir eş-Şa'bi (ö. 104) Sâlim b. Abdillâh Ömer (ö. 106), Süleymân b. Yesâr (ö. 107), Tâvus b. Keysân (ö. 106), Hasanu'l-Basrî (ö. 110), Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*, I-II, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi), Dâru's-Semiî, Riyâd, 1420/2000, I, 39-40; İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Nuruddîn İtr), I-II, Dâru'l-Beyrûtî, 1429/2008, I, 43.

²² Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, TDVY, Ankara, 1997, s. 169-170; Ahmet Yücel, *Hadîs İstulâhlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*, İFAV, İstanbul, 1996, s. 34. Bu dönemin tenkitçi âlimlerinden bazıları şunlardır: İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124), Saîd b. İbrâhîm (ö. 125), Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131), Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî (ö. 143), Süleymân et-Teymî (ö. 143), Hişâm b. Urve (145), Abdillâh b. Avn (ö. 151). İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 40; İbn Receb, *Şerhu 'İleli*, I, 43.

²³ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, s. 170; Yücel, *Hadîs İstulâhlarının Doğuşu*, s. 105. Bu dönemin önde gelen tenkitçi âlimlerinden bazıları şunlardır: Hicaz'da Mâlik b. Enes (ö. 179) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198), Irak'ta Süfyân'u's-Sevrî (ö. 161), Şu'be b. Haccâc (ö. 160), Hammâd b. Zeyd (ö. 179), Şam'da ise el-Evzâî'dir (ö. 158). Ebu Abdillâh

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Ta'dil İlmi" ile birlikte geliştiğini ve müstakil bir ilim haline geldiğini hadîs tarihinden anlamaktayız. Hicri üçüncü asırdan itibaren ise İlelü'l-Hadîs'in kurumsallaştığını ve günümüze kadar ulaşan eserlerin vücuda geldiğini müşahade etmekteyiz.

İlel edebiyatı

İlel ilminin ilk büyük otoritesinin Şu'be b. Haccâc (ö. 160) olduğu kabul edilmektedir. Nitekim İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795) "*İlel ilminin inceliklerini bilen ve bu konuda en detaylı araştırmalar yapan ilk kişi*"nin Şu'be, ondan sonra gelen ulemanın da bu alanda ona tabi olduğunu bildirmektedir²⁴. Ancak eser anlamında ilk telifin, her ne kadar elimize ulaşmamış olsa da, Şu'be'nin öğrencisi Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'a (ö. 198) ait olduğunu görmekteyiz²⁵. Yahya el-Kattân bu konuda çok uzmanlaşmış, hatta hocasının fevkine çıkmıştır. Bunu hocası Şu'be'nin itiraflarından anlamaktayız²⁶. Yahyâ el-Kattân'dan sonra gelen ve onun talebelerinden olan Yahyâ b. Ma'in (ö. 233), Ali b. el-Medîni (ö. 234) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241) de ilel türüne ait telifleri vardır.

Yahyâ b. Ma'in'in kitabının ismi "*et-Târîh ve'l-İlel*"dir. Ahmed Muhammed Nürseyf Ezher Üniversitesi Usûluddîn Bölümü'nde bu eserin tahkikini doktora çalışması adı altında yaptıktan sonra "*Yahyâ b. Ma'in ve Kitâbuhu't-Târîh Dirâse ve Tertîb ve Tahkîk*" adıyla 1979 yılında Mekke'de neşretmiştir²⁷. Ali b. el-Medîni'nin eserinin ismi ise "*İlelü'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl*"dir. Bu eser elimize kadar ulaşmış olup birçok baskısı yapılmıştır²⁸. Ahmed b. Hanbel'in bu alandaki eserinin adı "*Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*"dir. Bu eserin de birkaç tahkiki olmakla beraber ilk kez tahkik edenler Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu'dur²⁹. Buhârî'nin de bu alanda, bize ulaşmamakla beraber, "*el-İlel*" adıyla bir kitabının olduğu nakledilmektedir³⁰. Müslim b. Haccâc'ın "*Kitâbu't-Temyîz*" adlı eserinin 106 rivâyet içeren bölümü, Muhammed Mustafa el-A'zamî tarafından hadîs tenkidi metotları ile ilgili geniş bilgi içeren bir bölüm ile neşredilmiştir³¹. Ya'kûb b. Şeybe'nin (ö. 262) tamamlayamadığı "*el-Müsnedü'l-Kebîrî'l-Muallal*"inin ise sadece "*Müsnedu Ömer b. el-Hattâb*" bölümü günümüze kadar ulaşmış ve çeşitli baskıları yapılmıştır³². Tirmizî'nin biri "*el-İlelü's-Sağîr*" diğeri "*el-İlelü'l-Kebîr*" olmak üzere bu alanda iki eseri vardır. Ahmed b. Amr el-Bezzâr'ın (ö. 292) tamamlayamadığı "*el-Müsnedü'l-Kebîrî'l-Muallal*"i³³, İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327) babası Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277) ve babasının teyzesi oğlu olan Ebû Zûr'a er-Râzî'den (ö. 264) sorarak

Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût, 1371/1952, I, 10-11; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 41.

²⁴ Zeynuddîn Ebî'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Nuruddîn İtr), I-II, Dâru'l-Beyrûtî, 1429/2008, I, 172.

²⁵ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 805.

²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I, 232.

²⁷ Muhakkik Ahmed Muhammed Nürseyf eserin isminden İlel'i çıkarmasının gerekçesini kitabın Yahyâ b. Ma'in'e intisabı (nisbeti) ile ilgili birçok rivâyette; kitabın isminin "Târîhu Yahyâ b. Mâ'in" olarak geçtiğini, "et-Târîh ve'l-İlel" şeklinde isimlendirilmesinin ise eserin yazma nüshasında sadece bir defa bulunduğunu göstermektedir. Bknz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn, *Yahyâ b. Ma'in ve Kitâbuhu't-Târîh (Dirâse ve Tertîb ve Tahkîk)*, (thk. Ahmed Muhammed Nürseyf), I-IV, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyâi't-Turâsî'l-İslami, Mekke, 1399/1979, I, 159.

²⁸ Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî tarafından (Kâhire 1427/2006) ve Abdülmu'ti Emin Kal'acı tarafından (Haleb, 1980) yayımlanmıştır.

²⁹ İstanbul 1987'de yayımlanmıştır. Bir başka tahkik ise üç cilt halinde Vasiyyullah b. Muhammed Abbas tarafından yapılmış olup Beyrut'ta 1988'de yayımlanmıştır.

³⁰ Muhammed b. Ca'fer el-Kettâni, *Hadîs Literatürü*, (çev. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 323.

³¹ Muhammed Mustafa A'zamî, *Menhecü'n-Nakd inde'l-Muhaddisin: Neş'etuhu ve Târîhuhu*, adıyla Riyâd, 1410/1990'da yayımlanmıştır.

³² Kemâl Yûsuf el-Hût tarafından yayımlanmıştır (Beyrût, 1405).

³³ Ahmed b. Ali Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trsz., XIV, 281; Mücteba Uğur, *Hadîs İlimleri ve Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 161; Tekineş, "İlelü'l-Hadîs", XXII, 86.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

öğrenmiş olduğu ilel bilgilerini ihtiva eden “İlelu’l-Hadîs”i³⁴ ve son olarak da Dârekutnî’nin “Kitâbu’l-İlel”i³⁵ bu alanda yazılmış klasik eserlerdendir. Aslında ilel edebiyatı ile ilgili eserler yalnızca bunlar değildir. Ancak çalışmamızın hacmini artıracığından bu eserlerin en meşhurlarını vermekle iktifa ediyoruz.

Ülkemizde akademik alanda yüksek lisan düzeyinde Ayhan Tekineş’in “İlelü’l-Hadîs İlmi” (İstanbul, 1991), Halit Boz’un “İbn Ebî Hâtim ve İlelu’l-Hadîs Adlı Eseri” (Erzurum, 1997), Kudret Karaçam’ın “İlel Edebiyatı ve Kuralları” (Konya, 2004) tezleri ile doktora düzeyinde Muhittin Düzenli’nin “Rivâyetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu” (Samsun, 2008) adlı tezi bulunmaktadır.

Tirmizî’nin hayatı, hadîs ilmindeki yeri ve eserlerine kısa bir bakış

Hadîs ilminde büyük otoritelerden biri olan Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ ed-Dahhâk H. 209 yılında bu günkü Özbekistan’ın sınırları içerisinde yer alan Tirmiz’de dünyaya gelmiştir. İlk önce doğduğu bölge olan Tirmiz’de daha sonra Horasan, Irak ve Hicaz’da hadîs tahsili yapmıştır. Mısır ve Şam’a ise gitmemiştir³⁶.

Hocaları arasında Kütüb-ü Sitte imamlarının hadîslerini aldığı Muhammed b. Beşşâr (252), Muhammed b. el-Müsennâ (ö. 252), Ziyâd b. Yahyâ (ö. 254), Abbâs b. Abdilazîm (ö. 246), Ebû Sa’îd el-Eşec el-Kindî (ö. 257), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249), Ya’kûb b. İbrâhîm (ö. 252), Muhammed b. Ma’mer el-Kaysî (ö. 256), Nasr b. Ali el-Cehdamî (ö. 250)³⁷ gibilerinin yanında Kuteybe b. Sa’îd (ö. 240), İshâk b. Râhûye (ö. 238), Mahmûd b. Çaylân (ö. 239), Ahmed b. Menî’ (ö. 244), Ali b. Hucr (ö. 244), Yahyâ b. Habîb (ö. 248) ve daha birçok hadîs alimi vadır³⁸. Ayrıca Müslim (ö. 264) ve Ebû Dâvud’dan (ö. 275) da hadîs dinlemiş³⁹, Buhârî (ö. 256), Dârimi (ö. 255) ve Ebû Zür’a er-Râzî’den (ö. 264) hadîs ilimleri ve ilel konusunda dersler almıştır⁴⁰.

Tirmizî’nin öğrencileri arasında Ebû’l-Abbâs el-Mahbûbî (ö. 346), Ebû Bekir Ahmed b. İsmâîl es-Semerkandî (ö. ?), Ebû Hâmid Ahmed b. Abdillâh b. Dâvûd el-Mervezî (ö. 282), Ahmed b. Ali b. Hasneveyh (ö. ?), Ahmed b. Yûsuf en-Nesefî (ö. ?) ve daha birçok kişi bulunmaktadır⁴¹.

Güçlü hafızası ile meşhur olan Tirmizî⁴² hakkında İbn Hibbân (ö. 354); hadîsleri biraraya getiren/toplayan, tasnif eden, ezberleyen ve müzâkere eden biriydi, diyerek⁴³ hadîs ilmindeki yerine işaret etmiş, İmrân b. ‘Alân ise; Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî vefât ettikten sonra Horasan’da Tirmizî gibi âlim ve takvâ sahibi biri kalmadığını söylemiştir⁴⁴.

³⁴ Said b. Abdullah el-Humeyyid ve Halid b. Abdurrahman el-Cüreysi tarafından yayımlanmıştır (Riyad, 1427/2006).

³⁵ Mahfuzürrahmanallah Selefi tarafından yayımlanmıştır (Riyad, 1405/1985).

³⁶ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâût), I-XXIX, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1402/1982, XIII, 270-71.

³⁷ Nûruddîn İtr, *el-İmâmu’t-Tirmizî ve’l-Muvâzenetü beyne Câmi’ihi ve beyne’s-Sahihayn*, Matbaatu’l-Cenneti’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1390/1970, s. 12.

³⁸ Zehbî, *Siyeru A’lâm*, XIII, 271.

³⁹ İtr, *el-İmâmu’t-Tirmizî*, s. 16-17.

⁴⁰ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413, İlel, V, 738.

⁴¹ Zehbî, *Siyeru A’lâm*, XIII, 271-72.

⁴² Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-Tehzib fî Ricâli’l-Hadîs*, (thk. Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavved), I-VII, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1425/2004, V, 784.

⁴³ Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Sikât*, (thk. Şerefuddîn Ahmed), I-IX, Dâru’l-Fikr, y.y., 1395/1975, IX, 153.

⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, V, 784.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Mevsukiyeti ittifakla kabul edilen Tirmizî'yi sadece İbn Hazm (ö. 456) meçhul olarak vasıflandırmıştır. İbn Hacer buna itiraz ederek, İbn Hazm'ın Tirmizî'yi tanımadığı ve eserlerine muttali olamadığı için bu iddiayı ileri sürdüğünü ifade etmiştir⁴⁵.

Hayatının son yıllarında âmâ olan Tirmizî, 13 Receb 279'da Tirmiz'e bağlı Buğ köyünde vefat etmiştir⁴⁶.

Tirmizî'nin günümüze kadar ulaşan eserleri şunlardır: *el-Câmiu's-Sahîh* veya *es-Sünen-i Tirmizî* olarak da bilinen eser, Tirmizî'nin tabir-i câize temel eseridir. Tirmizî bu eserini hazırladıktan sonra Hicâz, Irak ve Horasan alimlerine sunmuş ve onların takdir ve tasviplerini almıştır⁴⁷. *Şemâilu'n-Nebeviyye*⁴⁸, *el-İlelü'l-Kebîr* ve *el-İlelü's-Sağîr*⁴⁹, *Tesmiyetü Ashâbi'n-Nebî*⁵⁰ günümüze kadar ulaşan diğer eserleridir. *Kitâbu'z-Zühd*, *Kitâbu't-Târih*, *Kitâbu'l-Esmâ* ve *'l-Kûna* adlı eserleri ise ismi kaynaklarda geçmesine rağmen elimize ulaşmamıştır⁵¹.

İlel ilmindeki temel kaynağı olan Buhârî ile ilişkisi

Tirmizî hadîs sahasında hocaları içerisinde en çok Buhârî'den istifade etmiştir. Buhârî'yi ile uzun süre birlikte olmuş, ondan fıkhu'l-hadîsi öğrenmiş, tarz ve üslûp edinmiş⁵², tabir-i caizse onun elinde yetişmiştir⁵³. Buhârî H. 250-255 tarihleri arasında Nîsâbûr'da ikamet ettiği sıralarda Tirmizî onun derslerine devam etmiştir. Bu beş senelik süre zarfında Tirmizî, Buhârî'den ilel ilmi başta olmak üzere, cerh ta' dîl ve ricâl ilmi konularında üst düzeyde istifade etmiştir⁵⁴.

Hadîs ilimlerinde eşsiz bilgiye sahip Buhârî gibi bir hocaya talebe olan Tirmizî, onun dehasından adeta yudum yudum içmiştir⁵⁵. Hocasının ardından da bu ilimleri hakkıyla taşıyarak halefî olma görevini îfâ etmiştir. Özellikle hadîslerin illetlerini aktarırken kaynağı olan hocasının ismini her defasında zikrederek onun bu alandaki otoritesini vurgulamıştır. Hadîslerdeki illetler, râvîler ve isnâdlar konusunda Irak ve Horasan'da Buhârî'den daha bilgili bir kimsenin olmadığını söyleyerek⁵⁶ bu davranışını teyit etmiştir. Buhârî'nin ilel ilmi konusundaki uzmanlığının Yahyâ b. Ma'in (ö. 233), Ali b. el-Medînî (ö. 234) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241) gibi bu alanın ilk

⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 783-84; Eb'u'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî (Mukaddime)*, (thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed), Dâru'l-Feyhâ, Dîmeşk, 1432/2011, s. 330.

⁴⁶ Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980, XXVI, 252., V, 783-84.

⁴⁷ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Dâru'l-Hicr, 1419/1998, XIV, 649; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 784.

⁴⁸ Alanında ilk olan bu eserin birçok neşri yapılmıştır. Bunlardan bazıları: Fevz Ahmed ez-Zemerlî tarafından (Beyrût, 1417/1996), Muhammed Avvâme tarafından (Cidde, 1428-2007), Muhammed Afif ez-Za'bi tarafından (y.y., 1403/1983), Muhammed Vâil el-Habilî tarafından (Dîmeşk, 1430/2009) ve Kâsım Muhammed en-Nûrî tarafından (Dîmeşk, 1430/2009) neşredilmiştir. Tirmizî'nin bu eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Yardım, "Şemâil Nev'inin Doğuşu ve Tirmizî'nin Kitâbu'ş-Şemâilî", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, sayı: 1, s. 349-410.

⁴⁹ Bunlar hakkında ayrıca bilgi verilecektir.

⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 647. Merhum Ali Yardım bu eserin Şehîd Ali Paşa (nr. 2840/2) ve Lâleli (nr. 2089/1) kütüphanelerinde bulunan iki yazma nüshasını tahkik ederek "Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin 'Tesmiyetü Ashâb'in-Nebî'si adı ile Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde (1985, sayı: 2, s. 247-348) yayımlamıştır.

⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 784; Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî (Mukaddime)*, s. 329.

⁵² Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, (thk. Zekeriyâ Umeyrât), I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998, II, 154; Abdulazîz b. Ahmed b. Abdurrahim Ömerî Fârukî Abdulazîz Dihlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn fi Beyâni Kütübi'l-Hadîs ve Eshâbeha'l-Gurri'l-Meyâmîn*, (Farsçadan Arapçaya çev: Muhammed Ekrem en-Nedvî), Dârûl-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 2002, s. 84.

⁵³ Tirmizî, *Sünen*, nâşirin mukaddimesi, I, 98; İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 17.

⁵⁴ İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 17.

⁵⁵ İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 18.

⁵⁶ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 738.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

uzmanlarının öğrencisi olmasından kaynaklandığının altını çizmek gerekmektedir. İşte Tirmizî, ilel ilmini, bu alanın otoritelerinden ihtisas yapan Buhârî'den öğrenmiştir.

Buhârî, öğrencisinin kendisine olan mülâzemetinin neticesinde, gayet nâzık bir üslûpla “*Senin benden istifade ettiğinden fazla ben senden istifade ettim*” demiş⁵⁷ ve yaşça büyük şehylerin kendilerinden küçük olanlardan hadîs sema etme âdeti üzerine ve öğrencisi Tirmizî'ye verdiği kıymeti göstermek için ondan bir hadîs sema etmiştir⁵⁸.

Netice olarak özellikle ilel ilmi konusunda Tirmizî'nin Buhârî'nin en meşhûr halifesi olduğunu söyleyebiliriz⁵⁹.

el-İlelü's-Sağîr

el-Câmi'nin veya *Sünen*'in 51. (başka bir nüshaya göre ise 47.) kitabıdır. Aslında “*Kitâbu'l-İlel*” şeklinde geçmekle beraber *el-İlelü'l-Kebîr*'den farkını ortaya koymak için zaman içerisinde “*el-İlelü's-Sağîr*” diye adlandırılmıştır. kitabın sonunda yer almasına rağmen *el-Câmi*'nin mukaddimesi niteliğinde olup, Tirmizî burada *el-Câmi*'de uygulamış olduğu usûlü ve metodu ile ilgili açıklamalarda bulunmuş, hadîs usulü, ricâl ve cerh ta'dîl başta olmak üzere hadîs ilmi ile ilgili değerli bilgiler vermiştir. Âlimler bu bölüm için “Üzerinde durulduğu vakit mutlaka kıymetinin anlaşılacağı”nı zikretmektedirler⁶⁰. Yirmi yedi sayfa kadar olan bu bölüm üzerine İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795) güzel bir şerh yapmıştır⁶¹.

Tirmizî'nin Sahihân ile mukayesesi hakkında yapmış olduğu doktora çalışmasında Nûruddîn Itr'ın açıklamalarından⁶² ve İbn Receb el-Hanbelî'nin şerhinden istifade ederek, Tirmizî'nin *İlelu's-Sağîr*'de değindiği konuları ana başlıklar halinde şöylece özetleyebiliriz:

1. *el-Câmi*'de geçen hadîslerin durumu ile ilgili kısa bir açıklama: İki hadîs dışındaki diğer hadîslerin fâkihlerin amel ettiği hadîsler olduğu⁶³.

2. Görüşlerine yer verdiği fâkihlerden gelen haberlerinin hangi kanallarla ulaştığına ve ilel ile ilgili bilgilerdeki kaynaklarının kimler olduğuna dair izahlar⁶⁴.

3. İlk musannıfların kimler olduğu ve kendisini bir hadîs kitabı tasnif etmeye ve hadîslerinin illetlerini beyan etmeye iten sebebin ne olduğu hakkındaki bilgiler⁶⁵.

4. Cerh ta'dîl ilmi ile ilgili bilgiler. Bu kısım iki ana başlıkta incelenmiştir:

4.a. Cerh ta'dîlin meşruiyeti.

4.b. Râvilerin kısımları ve haklarındaki hükümler⁶⁶.

5. İsnâdın önemi⁶⁷.

6. Hadîs tahammülü ve edâsı ile ilgili bilgiler.

⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 784.

⁵⁸ Tirmizî, *Sünen*, nâşirin mukaddimesi, I, 99. Ancak Tirmizî *Sünen*'inde tahrir etmiş olduğu Tefsîr, 59 (hd. 3303) ve Menâkıb, 76 (hd. no: 3727)'daki iki hadîsin akabinde “Bu hadîsi Muhammed b. İsmâil benden sema etmiştir/ سمع مني محمد بن إسماعيل هذا الحديث” şeklinde beyan etmek suretiyle Buhârî'nin kendisinden bir değil aslında iki hadîs sema ettiğini izhâr etmiştir.

⁵⁹ Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî (Mukaddime)*, s. 328.

⁶⁰ Itr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 53; Tirmizî, *Sünen*, nâşirin mukaddimesi, I, 104.

⁶¹ Nûruddîn Itr (Dimeşk 1429/2008) ve Subhi es-Semerrâî tarafından yayımlanmıştır (Beyrût, 1405/1985).

⁶² Itr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 50-52;

⁶³ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 736.

⁶⁴ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 736-38.

⁶⁵ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 738.

⁶⁶ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 738-46.

⁶⁷ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 740.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

- 6.a.** Manâ ile rivâyet⁶⁸.
- 6.b.** Hadîs ilminde ileri gelenler⁶⁹.
- 6.c.** Hadîs tahammülünde kıraat metodu ve edâ esnasında kullanılan sîgalar⁷⁰.
- 6.d.** Hadîs tahammülünde icâzet metodu⁷¹.
- 7.** Cerh ta'dîlin icthâdi oluşu ve ulemânın bazı ricâlin cerh ta'dîlindeki ihtilâflarına örnekler⁷².
- 8.** Bazı hadîs ıstılahlarına dair açıklamalar.
- 8.a.** Mürsel hadîs ve hükmü⁷³.
- 8.b.** Hasen hadîs⁷⁴.
- 8.c.** Garîb hadîs, çeşitleri ve hükmü⁷⁵.

el-İlelü's-Sağîr içerdiği (hadîs usulüne dâir) bilgiler açısından Müslim'in (ö. 261) *Sahîh*'ine yazmış olduğu mukaddimesinden daha zengin ve daha derli topludur⁷⁶. Ayrıca Buhârî'nin (ö. 256) *Câmiu's-Sahîh*'indeki "Kitâbu'l-İlm" ve "Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd"da⁷⁷ ve Şâfiî'nin (ö. 204) *er-Risâle*'sinde⁷⁸ değinmiş olduğu hadîs usulü ve ilimlerine dair bazı bilgilerden de kapsamlı ve intizamlı olduğunu söyleyebiliriz. *el-İlelü's-Sağîr*'in yazıldığı zaman ve içeriği itibarıyla ve de kendisinden sonra kaleme alınacak hadîs usulü ve ilimleri ile ilgili eserleri etkilemesi bakımından oldukça mühim bir rol oynadığı kanaatindeyiz.

el-İlelü'l-Kebîr

el-İlelü'l-Kebîr, *el-İlelü'l-Müfred* olarak da isimlendirilmektedir. Muhaddislerin "Tirmizî *İlel*'de rivâyet etmiştir" sözüyle kastettikleri ve referans gösterdikleri kitap budur⁷⁹. Tirmizî bu eserini Semerkand'da telif etmiş ve H. 270 yılının kurban bayramında sonlandırmıştır⁸⁰. Kanaatimizce Tirmizî bu eserini el-Câmi'den sonra telif etmiştir. Bu eserde 35 kitab (bölüm), 424 babta 667 hadîs bulunmaktadır. Bu gün elimizde olan *el-İlelü'l-Kebîr* nüshası Ebû Tâlib el-Kâdî vasıtasıyla gelmiştir. Bu nüshanın orjinali mahtut olarak Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde (III. Ahmed nr. 530) bulunmaktadır. Ayrıca bu nüsha esas alınarak çeşitli neşirleri yapılmıştır⁸¹.

el-İlelü'l-Kebîr'in Tirmizî'ye Aidiyeti

Tirmizî'nin ilel alanında müstakil bir eserinin olduğu hakkında alimler görüş birliği içerisindeyler⁸². Ancak bu eserin *el-İlelü's-Sağîr*'den farklı olduğu bir vâkıdır. Çünkü *el-İlelü'l-*

⁶⁸ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 746-47.

⁶⁹ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 747-51.

⁷⁰ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 751-52.

⁷¹ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 752-53.

⁷² Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 756-58.

⁷³ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 753-55.

⁷⁴ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 758.

⁷⁵ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 758-63.

⁷⁶ Bknz. Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Mukaddime.

⁷⁷ Buhârî, *Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-V, Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dîmeşk, 1413/1993, Kitâbu'l-İlm, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd.

⁷⁸ Bknz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, (thk. Abdulfettâh Kebbâre), Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1419/1999.

⁷⁹ İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 428.

⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 649.

⁸¹ Hamza Dîb Mustafa (Amman, 1986), Subhî es-Semerrâi, Ebû'l-Meâti en-Nûrî, Mahmud Muhammed Halil es-Sa'îdî (Beyrût, 1489/1989) ve Hâmid Abdullâh el-Mehellâvî (Beyrût, 2011) tarafından yayımlanmıştır.

⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 649; İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, II, 806; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 784.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Kebîr'de çok sayıda illetli hadîs bulunmaktayken, *el-İlelü's-Sağîr*'de birkaç örnek dışında muallel hadîs bulunmamaktadır.

el-İlelü'l-Kebîr'in orjinalinin bilinmediği, Ebu Tâlib el-Kâdî (ö. 608) tarafından fıkıh bablarına göre yeniden derlendiği şeklinde bir kanaat bulunmaktadır. Bize göre el-Kâdî tarafından derlenmiş – bunu ileride ayrı bir başlık altında ele alacağız – olmasına rağmen içindeki bilgiler ve kitap olarak bu eser tamamıyla Tirmizî'ye aittir. Bu kanaatimizi şekillendiren katıyyet derecesinde deliller vardır. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

1. Ebu Tâlib el-Kâdî eserin mukaddimesinde Tirmizî'den kendisine kadar bu eseri rivâyet eden râvîlerin isimlerini tek tek saymıştır. Bu rivâyet zinciri şöyledir:

Ebu Tâlib Akîl b. Atiyye el-Kâdî → Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Beşkuvâl el-Ensârî el-Kurtubî (ö. 578) → Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Sa'îd b. Yebu' el-Hâfız (ö. 522) → Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Ğassânî (ö. 498) → Ebû Şâkir Abdolvâhid b. Muhammed b. Mevhib et-Tu'cîbî el-Kubberî (ö. 456) → Ebû Muhammed Abdullah b. İbrâhîm el-Useylî (ö. 392) → Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ahmed el-Mervezî (ö. 380) → Ebû Hâmid Ahmed b. Abdillâh b. Dâvud el-Mervezî et-Tâcir (ö. ?) → Tirmizî.

Eğer Ebû Tâlib el-Kâdî zikrettiği gibi eseri bu rivâyet silsilesi yolu ile almışsa bu kitap halindedir, değilse bu rivâyet zincirini vermenin bir anlamı olamaz.

2. Ebû Tâlib el-Kâdî birçok yerde eserin müstakil bir kitap şeklinde elinde olduğu izlenimini uyandıracak ifadeler kullanmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Bu hadîsi Tirmizî *el-Câmi*'sinde zikretmemiştir.”⁸³, “Ebû İsâ bu hadîsi *İlel*'de zikretmiş, ancak *el-Câmi*'de zikretmemiştir.”⁸⁴, “Bu hadîsi Ebû İsâ *Kitâbu'l-İlel*'de iki yerde zikretmiştir.”⁸⁵, “Ebû İsâ bu hadîsi *Kitâbu'l-İlel*'de birkaç kez tekrar etmiştir.”⁸⁶, “Ebû İsâ'nın *Kitâbu'l-İlel*'de zikrettiği bu babta bulunan başka bir hadîs daha vardır ki daha önce başka bir hadîsle beraber geçmişti.”⁸⁷, “Enes'in hadîsini Ebû İsâ *Kitâbu'l-İlel*'inde, *Kitâbu'l-Birr* ve's-Sıla adlı bölümünün 'Komşuluk hakkı' babında başka hadîslerle birlikte zikretmiştir.”⁸⁸, “Ebû İsâ mezkûr hadîsi *Kitâbu'l-İlel*'de Yahyâ b. Ebî Kesîr'in rivâyet ettiği hadîsi mürsel olarak, *el-Câmi*'inde ise müsned olarak vermiştir. Burada (Tirmizî, Yahya b. Ebî Kesîr'in rivâyetinin mürsel olduğunu söyledikten sonra) Eyyub'un rivâyeti de öyle (yani mürsel) demiştir. Halbuki durum Eyyub'un buradaki (*İlel*'deki) ve *el-Câmi*'deki rivâyetinin aksinedir (yani hatalıdır). Ancak *Kitâbu'l-İlel*'in başka sahih bir nüshasına daha bakılabilir. (Ebû Tâlib burada elindeki *el-İlelü'l-Kebîr* nüshasında bir hatanın var olabileceğinden söz etmektedir)”⁸⁹.

3. *el-İlelü'l-Kebîr*'de zikredilmiş bazı muallel hadîsler *el-Câmi*'de bulunmamaktadır. Yani sadece *el-İlelü'l-Kebîr*'de ele alınmıştır. Bununla ilgili örnekler⁹⁰ çok sayıda olmakla birlikte burada bir tanesiyle iktifa edeceğiz. Meselâ *el-İlelü'l-Kebîr*'in, *Birr* ve's-Sıla bölümünün “mâ câe fî hakkî'l-civâr/ما جاء في حق الجوار” babında bulunan şu hadîs Sünen'in aynı bölüm ve babında bulunmamaktadır:

⁸³ Ebû Tâlib Akîl b. Atiyye el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, (thk. Subhî es-Semerrâî, Ebû'l-Meâti en-Nûrî, Mahmud Muhammed Halil es-Sa'îdî), Âlemü'l-Kutub, Beyrût, 1489/1989, s. 99, 170, 295, 369, 370.

⁸⁴ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 341, 350.

⁸⁵ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 110.

⁸⁶ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 189, 262, 314.

⁸⁷ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 306. Yine bu manaya gelen başka bir ifadesi için bkzn. a.g.e., s. 366, 369.

⁸⁸ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 334.

⁸⁹ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 187.

⁹⁰ Bu şekilde çok sayıda muallel hadîs vardır, örnek için şunlara bakılabilir: el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 139, 341, 369, 378-82.

Abdolvâris b. Abdissamed b. Abdilvâris (ö. 252) → Babası (Abdussamed b. Abdilvâris ö. 206) → Muhammed b. Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö. ?) → Sâbit b. Eslem el-Bünânî (ö. 127) → Enes b. Mâlik (ö. 93) → Hz. Peygamber (s.a.s.) : “*Kim Allah'a ve ahiret gününe inaniyorsa misafirine ikram etsin. Kim Allah'a ve ahiret gününe inaniyorsa ya hayır konuşsun ya da sussun!*”⁹¹

4. Bazen aynı konudaki hadîsin *el-Câmi*'de sahihi verilirken *el-İlelü'l-Kebîr*'de illetlisi verilmektedir.

Mesela Sünen'de, Ahmed b. Muhammed el-Mervezî (ö. 238) → Abdullah b. Mübârek (ö. 181) → Şu'be b. Haccâc (ö. 160) → Adîy b. Sâbit (ö. 116) → Abdullah b. Yezîd (ö. ?) → Ebû Mes'ûd el-Ensârî (ö. 39) → Hz. Peygamber (s.a.s.) isnâdıyla zikredilen “*Kişinin ailesine yaptığı harcalamalar sadakadır.*”⁹² hadîsi aynı bab altında Kitâbü'l-İlel'de Ahmed b. Muhammed b. Nîzek (ö. 248) → Muhammed b. Kesîr Mevlâ Benî Hâşim (ö. ?) → İsmâil b. Ebî Hâlid (ö. 146) → Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 87) → Hz. Peygamber (s.a.s.) şeklinde illetli isnâdla zikredilmiştir⁹³.

5. Mutekaddim ve müteahhir ulemanın kitaplarında *el-İlelü'l-Kebîr*'in içerisindeki bazı bilgileri olduğu gibi vererek veya referans göstermeleri de bu eserin orijinal olduğuna dair kanaatimizi güçlendirmektedir. Bununla ilgili birkaç örneği şöyle verebiliriz:

a. *Nasbu'r-Râye'deki atıflar*: ez-Zeyla'î (ö. 762) hanefî alimlerinden Burhâneddin el-Merğînânî'nin (ö. 593) *el-Hidâye*'si üzerine yapmış olduğu tahrîc çalışması olan *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*'sinde birkaç defa *el-İlelü'l-Kebîr*'deki bilgileri olduğu gibi zikretmiş ve bu esere atıflarda bulunmuştur. Meselâ:

“Tirmizî *el-İlelü'l-Kebîr*'inde şunu söylemektedir: Muhammed b. İsmâil'e Ebû Sifâl'i sordum, tanımadığını söyledi. Sonra Hasen b. Alî el-Heleşî'i sordum, ‘Onun ismi Sümâme b. Huseyn'dir’, dedi.”⁹⁴ Bu bilginin aynısını *el-İlelü'l-Kebîr*'de görmekte⁹⁵, *Sünen*'de ise görmemekteyiz. Yine başka bir yerde Zeyla'î, Tirmizî'nin *İlel*'ini referans göstermektedir: “Bil ki bu hadîste başka bir illet var. Tirmizî *el-İlelü'l-Kebîr*'inde şöyle söylemektedir: Muhammed b. İsmâil'e Alkame'nin babasından semai'nin olup olmadığını sordum, o da; ‘Alkame babasının vefatından altı ay sonra dünyaya gelmiştir’ diye cevap verdi.”⁹⁶ Bu bilgi de *el-İlelü'l-Kebîr*'de aynen geçmekte, *Sünen*'de ise bulunmamaktadır⁹⁷. Bu şekilde *Nasbu'r-Râye*'de birkaç örnek daha vardır⁹⁸.

Zeyla'î'nin Tirmizî'den naklettiği ilel ile ilgili bilgilerden bazısı da hem *el-İlelü'l-Kebîr*'de hem de *Sünen*'de bulunmaktadır. Ancak Zeyla'î'nin naklettiği bu bilgiler kelimesi kelimesine *el-İlelü'l-Kebîr*'indeki ilele aynıdır⁹⁹. Dolayısıyla Zeyla'î'nin bu bilgileri *Sünen*'den değil de *el-İlelü'l-Kebîr*'den aldığını söyleyebiliriz.

⁹¹ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 313.

⁹² Tirmizî, *Sünen*, Birr ve's-Sıla, 42 (hd. no: 1965).

⁹³ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 110, 314.

⁹⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avvâme), I-IV+Fihrist, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût, 1418/1997, I, 4.

⁹⁵ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 32.

⁹⁶ Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*, I, 370.

⁹⁷ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 201.

⁹⁸ Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*, I, 4. Karşılaştır: el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 33; Zeyla'î, *a.g.e.*, I, 370. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 201; Zeyla'î, *a.g.e.*, III, 309. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 228; Zeyla'î, *a.g.e.*, III, 311. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 224; Zeyla'î, *a.g.e.*, IV, 23. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 179; Zeyla'î, *a.g.e.*, IV, 51. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 195; Zeyla'î, *a.g.e.*, IV, 97. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 204; Zeyla'î, *a.g.e.*, IV, 340. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 220; Zeyla'î, *a.g.e.*, IV, 366. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 220.

⁹⁹ Bknz. Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*, I, 24. Karşılaştır: el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 33. Başka bir örnek: Zeyla'î, *a.g.e.*, I, 168. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 54.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Bütün bu bilgiler Zeyla'î'nin yanında *el-İlelü'l-Kebîr*'in nüshasının olduğunu açıkça göstermektedir.

b. Telhîsu'l-Kebîr'deki atıflar: İbn Hacer (ö. 852) *Telhîsu'l-Kebîr*'de *el-İlelü'l-Kebîr*'den bazı alıntılar yapmış, atıflarda bulunmuştur¹⁰⁰.

c. Tuhfetu'l-Ahvezi'deki atıflar: Tirmizî şârihi Mubârekfûrî (ö. 1353/1934) *Sünen*'deki hadisleri şerhederken *el-İlelü'l-Kebîr*'den ilel ile ilgili alıntılar yapmış ve atıflarda bulunmuştur¹⁰¹. Yapmış olduğu bu kadar çok alıntı neticesinde onun da elinde bir *el-İlelü'l-Kebîr* nüshasının olduğu kanaati bizde hasıl olmuştur.

d. Sünen'in tahkikindeki atıflar: Sünen'in tahkikini yapanlardan biri olan Ahmed Muhammed Şâkir bazı hadislerin illetlerine dair izah yaparken *el-İlelü'l-Kebîr*'deki bilgileri zikretmiş ve atıflarda bulunmuştur¹⁰².

el-İlelü'l-Kebîr'deki ilel bilgisinin kaynakları

Tirmizî ilel bilgisini üç hocasına borçludur. Bunlar Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256), Abdullah b. Abdîrahmân ed-Dârimî (ö. 255) ve Ebû Zür'a er-Râzî'dir (ö. 264). Bunların içerisinde ise en çok Buhârî'den istifade etmiştir¹⁰³. Tirmizî kendisi *el-İlelü's-Sağîr*'de bu bilgiyi paylaşmaktadır. Zaten bu bilginin doğruluğunu görmek için *el-İlelü'l-Kebîr*'e şöyle bir bakmak yeterlidir. Bununla birlikte tespit ettiğimiz kadarıyla Tirmizî sekiz yerde Ebû Zür'a'nın ismini vererek ondan öğrendiği bilgiyi zikretmektedir. Ancak Ebu Zür'a'dan aktarmış olduğu bu sekiz yorumun hepsini aynı zamanda Buhârî'den de aktarmaktadır. Bunlardan beşinde Ebû Zür'a ile Buhârî aynı kanaatteyken¹⁰⁴ üçünde farklı kanaattedirler¹⁰⁵. Dârimî'den de altı yerde isim vererek nakillerde bulunmuştur. Hepsinde Buhârî'nin de aynı hadis için sunmuş olduğu kanaati aktarmıştır. Bunlardan Dârimî ile Buhârî üç hadiste aynı kanaatte¹⁰⁶ iken diğer üçünde farklı kanaattedirler¹⁰⁷.

Tirmizî'nin *el-İlelü'l-Kebîr*'de illetlerini açıklamış olduğu hadislerin neredeyse hepsini Buhârî'den öğrenmiş olduğu bilgilerle yaptığı çok açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte Tirmizî'nin kendisine ait, yani kaynağını belirtmeden yapmış olduğu azımsanmayacak sayıda ilel yorumu vardır. Bu yorumlar Tirmizî'nin hocalarından öğrenmiş olduğu bilgiler olabileceği gibi

¹⁰⁰ Bknz. İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrici Ehâdîsi'r-Râfi'yyi'l-Kebîr*, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1989, I, 276. Karşılaştır: el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 33; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 336. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 45; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 343. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 49; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 346. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 48-49; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 413. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 55; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 446. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 63; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 614. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 64-65; İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 637. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 72; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 82. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 61; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 200. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 94; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 391. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 100; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 408. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 117-18; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 416. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁰¹ Bknz. Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, I, 137. Karşılaştır: el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 33; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, I, 246. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 42; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, I, 266. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 45-46; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, I, 285. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 49; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, I, 359. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 56; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, III, 106. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 93-94; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, III, 499. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 118; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, III, 568. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 123; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, IV, 107-08. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 146; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, III, 390. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 324; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, VII, 280. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 179; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, X, 379. Karşılaştır: el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 377.

¹⁰² Örnek olarak bknz. Tirmizî, *Sünen*, Tahâret, 57 (77 numaralı hadisin dipnotu.)

¹⁰³ Tirmizî, *Sünen*, İlel, V, 738.

¹⁰⁴ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 45, 49, 56, 69, 141.

¹⁰⁵ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 65, 74, 160.

¹⁰⁶ Bunlar; el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 28, 110, 314.

¹⁰⁷ Bunlar; el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 46, 184, 358.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

ilelde belli bir seviyeye gelmiş olmanın verdiği yorumlama gücünden de kaynaklanmış olması muhtemeldir¹⁰⁸.

Metodu

Tirmizî *el-İlelü'l-Kebîr*'de soru-cevap metodunu kullanarak hocalarından öğrenmiş olduğu bilgileri sunmaktadır. Bu yöntem zamanının bilinen ve yaygın olarak kullanılan bir üslûbudur. Nitekim Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî hocası Yahyâ b. Ma'î'nin hadîslerin illetlerine dair sorulan sorulara vermiş olduğu cevapları biraraya getirerek "*et-Târih*"i oluşturmuş, Abdullah da babası Ahmed b. Hanbel'e sorarak veya ondan dinleyerek topladığı bilgileri biraraya getirerek "*Kitâbu'l-İlel*"i oluşturmuştur. İbn Ebî Hâtîm de babası Ebû Hâtîm ile Ebû Zür'a'dan soru sorarak elde etmiş olduğu bilgileri biraraya getirerek "*İlelü'l-Hadîs*"ini oluşturmuştur.

el-İlelü'l-Kebîr'in şu an elimizde bulunan nüshasında illetli hadîsler fikhî bablar içerisinde biraraya getirilmiş bir şekilde tertip edilmiştir¹⁰⁹. Bu şekildeki bir tertip araştırmacı için hadîsi bulma açısından daha kolay ve istifadeye daha açık olmaktadır. Tirmizî'nin çağında ilel türünde telif edilmiş eserlerin genelde konularına göre tasnif edilmediğini görmekteyiz. Ancak *el-İlelü'l-Kebîr*'deki bu tertibin Tirmizî tarafından mı yoksa eserin bize kadar ulaşmasını sağlayan el-Kâdî tarafından mı yapıldığına dair kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bizim kanaatimiz bu tertip ve tasnîfin el-Kâdî tarafından yapıldığıdır. Eser içerisinde bu kanaati doğrulayacak bazı bilgiler mevcuttur. Bu bilgileri şöyle özetleyebiliriz:

Tirmizî, Muhammed b. el-Alâ (ç. 248) → Muâviye b. Hişâm (ö. 204) → Şeybân (b. Abdîrahmân ö. 164) → Firâs (b. Yahyâ el-Hemedânî ö. 129) → Atiyye (b. Sa'd ö. 111) → Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 63) → Hz. Peygamber (s.a.s.): "*İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez.*"¹¹⁰ hadîsini *Sünen*'inde Kitâbu'z-Zühd "mâ câe fi'r-riyâi ve's-sum'a/الرياء والسمعة" babında zikretmiştir. Ancak Ebû Tâlib el-Kâdî bu hadîsi konuya uygunluğu dolayısıyla Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla'da "mâ câe fi rahmeti'l-müslimîn/رحمة المسلمین" babı altında kaydettiğini söylemektedir. Aslında *Sünen*'de aynı bölüm ve bab altında (Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla, mâ câe fi rahmeti'l-müslimîn) isnâdı değişik ama metni benzer bir hadîs bulunmaktadır¹¹¹. el-Kâdî buradan hareketle Zühd'de yer alan hadîsi bu babta tasnif etmiştir.

Yine başka bir yerde el-Kâdî şunları söylemektedir: "Ebû İsa bu iki hadîsi Sevâbu'l-Kur'ân ve Menâkîbü Abdilâh b. Mes'ûd bölümlerinde (yani el-Câmi'de) zikretmemesine rağmen ben bu konuya uygun düştüğü için buraya yerleştirdim."¹¹²

el-Kâdî'nin şu izahı da bu konudaki kanaatlerimizi güçlendirmektedir: "Ebû İsa bu ikinci hadîsi el-Câmi'de nikâh bölümü, "Kocaların eşleri üzerindeki hakları" babında zikremiş, İlel kitabında ise birinci hadîsin hemen ardından onun isnâdına atfederek zikretmiştir, bu yüzden ikinci hadîsi burada (Ali b. Ebî Tâlib'in menâkîbü babında) zikrettik"¹¹³.

Yine *el-İlelü'l-Kebîr*'in sonunda yer alan ve el-Kâdî'nin "Genel" şeklinde isimlendirdiği babın hemen altındaki ifadeleri¹¹⁴ de hadîsleri bablara göre tasnif edenin Ebû Tâlib el-Kâdî olduğunu göstermektedir.

¹⁰⁸ Örnek olarak bkz. el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 172, 187, 208, 216, 364.

¹⁰⁹ İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, II, 806; İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî*, s. 426.

¹¹⁰ Tirmizî, *Sünen*, Zühd, 48 (hd. no: 2381); el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 312.

¹¹¹ Bu hadîs şöyledir: Muhammed b. Beşşâr (ö. 252) → Yahyâ b. Sa'îd (ö. 198) → İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö. 146) → Kays (b. Ebî Hâzım ö. 84) → Cerîr b. Abdillâh (ö. 51) → Hz. Peygamber (s.a.s.): "*İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez.*" Tirmizî, *Sünen*, Birr ve's-Sıla, 16, (hd. no: 1922).

¹¹² el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 352. el-Kâdî'nin bu manaya gelen başka ifadeleri de vardır. Bknz. a.g.e., s. 360.

¹¹³ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 374.

¹¹⁴ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyî'l-Kebîr*, s. 378.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Eserde geçen illet çeşitlerine örnekler

İllet çeşitlerinin neler olduğuna dair Hâkim (ö. 405) Ma'rife'de bilgi vermiştir. Bunlar kısaca; 1- İsnadda peşpeşe gelen iki râvî (hoca-talebe) arasında semân olmaması. 2- Aynı hadîs sika ve hafızlardan mürsel, zâhiren sahih gibi görünen başka yoldan ise müsned olarak rivâyet edilmesi. 3- Bir sahâbînin rivâyetinin başka bir sahâbîden rivâyet edilmesi. 4- Sahâbîye ait olduğu bilinen hadîsin tâbîinden rivâyet edilmesi. 5- An'ane ile rivâyet edilen hadîsin isnâdından râvî düşmesi (inkıta). 6- Aslı müsned olmayan bir hadîsin müsned olarak rivâyet edilmesi. 7- Râvînin hadîs aldığı şeyhinin ismini muhtelif (bir defasında şeyhinin asıl ismini verirken başka bir defasında 'رجل عن رجل' şeklinde) meçhul) vermesi. 8- Râvînin şeyhinden işitmemiş olduğu hadîsi ondan işitmiş gibi rivâyet etmesi. 9- Râvîlerden biri hadîsin bilinen tarîkinin dışında başka bir tarikle hadîsi rivâyet etmesi, hadîsi ondan alan râvînin ise bu hadîsi bilinen şekliyle rivâyet etmesi. 10- Hadîsin bir yoldan merfû, bir başka yoldan da mevkûf olarak rivâyet edilmesi.

Hâkim hadîslerde görülen illet çeşitlerini örneklerle verdikten sonra illetlerin sadece bu kadar olmadığını, başka çeşitlerinin de olduğunu eklemektedir¹¹⁵. Tirmizî *el-İlelü'l-Kebîr*'de hadîslerin pek çok illetine işaret etmiştir. Bunları birer örnek vermek suretiyle şöylece özetleyebiliriz:

1. Mevkûf hadîsin merfû olarak rivâyet edilmesi

Tirmizî 58 numaralı Kuteybe b. Sa'id'in (ö. 240), Ebû Avâne (ö. 176) yoluyla Ebû Ya'fûr'un (ö. ?) "*Enes b. Mâlik'e mestler üzerine meshi sordum, o da; Hz. Peygamber üzerlerini meshederdi*" şeklinde merfu olarak rivâyet ettiği hadîste hata ettiğini, bu hadîsin aslında Enes b. Mâlik'in mevkûfu olduğunu bildirmektedir¹¹⁶.

2. Mürsel hadîsin müsned olarak rivâyet edilmesi

Eserde çokça bulunan illet sebeplerinden birisi de aslen mürsel olan bir hadîsin müsned olarak rivâyet edilmesidir. Mesela eserin 1 numaralı: Mâlik b. Enes (ö. 179) → Zeyd b. Eslem (ö. 136) → Atâ b. Yesâr (ö. 94) → Abdullah es-Sunâbihî (ö. 75) → Hz. Peygamber: "*Kişi eğer abdest aldığı anda...*" hadîsi böyledir. Hadîs zâhiren müsned gibi görünmektedir. Ancak Tirmizî hocası Buhârî'den aktardığı bilgiye göre Mâlik b. Enes burada asıl adı Abdurrahmân b. Useyle ve muhadramdan olan Abdullah es-Sunâbihî'yi sahâbî olan ve ona da Sunâbihî denilen es-Sunâbih b. el-'Eserî'l-Ehmesî ile karıştırmıştır. Dolayısıyla sika bir râvî olan Mâlik b. Enes tâbîün'dan olan Sunâbihî'yi sahâbî olan Sunâbihî ile karıştırmışından ötürü aslında mürsel olan bu hadîsi müsned olarak takdim etmiştir¹¹⁷.

Yine 294 numaralı Cerîr (b. Abdilhamîd ö. 188) → Muğîre (b. Miksem ö. 136) → Ebû Vâil (Şakîk b. Seleme ö. 82) → Abdullah (b. Mes'ûd ö. 32) → Hz. Peygamber şeklinde müsned olarak rivâyet edilen hadîsin aslı Cerîr → Muğîre → Ebû Vâil → Hz. Peygamber şeklinde mürseldir¹¹⁸.

3. Gizli inkıta'

8 numaralı "Hz. Peygamber hâcetini gidereceği zaman yere yaklaşınca kadar elbisesini yukarı toplamazdı" hadîsinin Abdusselâm b. Harb (ö. 187) → Ameş (ö. 148) → Enes b. Mâlik (ö.

¹¹⁵ Hâkim, *Ma'rife*, s. 175-83.

¹¹⁶ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 51. Başka örnekler için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 65, 96, 118, 154, 252, 310.

¹¹⁷ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 21.

¹¹⁸ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 168-69. Başka örnekler için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 41, 57, 102, 104, 128, 132, 169, 175, 183, 200, 217, 251, 259, 264, 280, 304, 306, 321, 241, 345, 358, 361, 364, 369. Sahâbenin mürselinin müsned olarak rivâyet edilmesi için ise bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 180.

93) tarihi ile Veki' (ö. 196) → Ameş → İbn Ömer (ö. 73/74) tarihinde gizli inkıta vardır. Çünkü Ameş'in hiçbir sahâbîden semâi yoktur¹¹⁹.

4. İsnâdın ibdâli

Tirmizî, Abdullah b. Ebî Ziyâd (ö. 255) → Vehb b. Cerîr (ö. 206) → Cerîr b. Hâzım (ö. 170) → Sâbit el-Bünânî (ö. 127) → Enes b. Mâlik isnâdıyla gelen Hz. Peygamber'in "Namaz için kamet getirildiğinde benim mihrâba çıkışımı görünceye kadar ayağa kalkmayın." hadîsinde hata olduğunu hocası Buhârî'den aktarmaktadır. Zira Cerîr b. Hâzım, Sâbit el-Bünânî ve Haccâcu's-Savvâf (ö. 143) ile birlikteyken Haccâc, Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129) → Abdullah b. Ebî Katâde (ö. 95) → Ebû Katâde el-Ensârî (ö. 54) yoluyla Hz. Peygamber'den bu hadîsi rivâyet etmiş, Cerîr de Sâbit'in Enes yoluyla bu hadîsi rivâyet ettiğini zannetmiştir. Halbuki Sâbit'in Enes yoluyla rivâyet ettiği hadîsin aslı şudur; "Hz. Peygamber bir gün namaz için kamet getirildiğinde bir kişiyle - onun işi dolayısıyla - o kadar uzun konuştu ki insanların bazısı uyuklamaya başladılar."¹²⁰ Cerîr bu hadîsin isnâdını yukarıdaki hadîsin isnâdı ile ibdâl etmiştir.

5. Belli bir sahâbînin rivâyetinin sehven başka bir sahâbîden rivâyet edilmesi

Tirmizî, Kâsım b. Dînâr (ö. 250) → Muhammed b. Bîşr (ö. 203) → Ubeydullah b. Ömer (ö. 243) → Zührî (İbn Şihâb ö. 124) → Amr b. Ebî'l-Esed (ö. 83) isnâdıyla rivâyet edilen "Resûlullah (s.a.s.)'i omuzlarını kapatan bir elbise ile namaz kılarken gördüm" hadîsinin sahâbî râvisinin Amr b. Ebî'l-Esed değil de Ömer b. Ebî Seleme (ö. 83) olduğunu kaydetmiştir¹²¹.

6. Belli bir tâbîünün rivâyetinin sehven başka bir tâbîüden rivâyet edilmesi

Tirmizî, Ameş (ö. 148) → Şu'be (ö. 160) → Sâbit (b. Eslem el-Bünânî ö. 127) → Enes isnâdıyla rivâyet edilen "Hz. Peygamber (s.a.s.), Ebû Bekir ve Ömer'in arkasında namaz kıldım, hepsi de namaza Fâtiha ile başlıyorlardı." hadîsinin isnâdının hatalı olduğunu, bu hadîsi Enes'den Sâbit'in değil de Katâde'nin (ö. 117) aldığı, ondan da Şu'be'nin aldığını belirtmektedir¹²².

7. Belli bir tâbîünün rivâyetinin sehven bir sahâbîden rivâyet edilmesi

Tirmizî, Ahmed b. İbrâhîm ed-Devrekî (ö. 246) → Yezîd b. Hârûn (ö. 206) → Şerîk b. Abdillâh (ö. 177) → Âsım b. Kuleyb (ö. 137) → Babası (Kuleyb. Şihâb ö. ?) → Vâil b. Hucr (ö. 44) isnâdıyla gelen "Hz. Peygamber'in secdeye giderken ellerini koymadan önce dizlerini koyduğunu gördüm..." hadîsinin açıklama kısmında Yezîd'den, "Şerîk'in Âsım'dan sadece bu rivâyetinin olduğu" bilgisini naklettikten sonra Şerîk'in aynı zamanda "Kesîru'l-ğalat ve'l-vehm/كثير الغلط والوهم" olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tirmizî bu hadîsin Hemmâm b. Yahyâ (ö. 164/165) → Şakîk Ebû'l-Leys (ö. ?) → Âsım b. Kuleyb (→ Kuleyb b. Şihâb) den Mürsel olarak rivâyet edildiğini, Vâil b. Hucr'un isminin zikredilmediğini eklemektedir¹²³. Dolayısıyla bu hadîs aslında tâbîüandan olan Âsım b. Kuleyb'in babasının mürseli'dir ancak Şerîk tarafından sehven Vâil b. Hucr yoluyla Hz. Peygamber'e izafe edilmiştir.

8. İsnâdın maktûb olması

Tirmizî, Abdusselâm b. Harb'in (ö. 187), Sa'id (b. Ebî Arûbe ö. 156) → Katâde (ö. 117) → Ebû Müslim (ö. ?) → Ebû Şureyh (ö. ?) şeklinde rivâyet ettiği isnâd zincirinde kalb yaptığı ve Ebû Şureyh ile Ebû Müslim'in yerlerini değiştirdiğini belirtmektedir¹²⁴.

¹¹⁹ el-Kâdî, *İlelül'l-Tirmiziyi'l-Kebîr*, s. 25-26. Başka örnekler için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 32, 33, 34, 45, 49, 50, 53, 95, 100, 108, 129, 133, 138, 178, 193, 200-01, 204, 235, 244, 294, 382.

¹²⁰ el-Kâdî, *İlelül'l-Tirmiziyi'l-Kebîr*, s. 89.

¹²¹ el-Kâdî, *İlelül'l-Tirmiziyi'l-Kebîr*, s. 77. Başka örnek için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 162.

¹²² el-Kâdî, *İlelül'l-Tirmiziyi'l-Kebîr*, s. 68. Başka örnek için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 144.

¹²³ el-Kâdî, *İlelül'l-Tirmiziyi'l-Kebîr*, s. 69-70.

¹²⁴ el-Kâdî, *İlelül'l-Tirmiziyi'l-Kebîr*, s. 57.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

9. İsnadda tashîf ve tahrîf veya râvî isminde hata yapılması

Tirmizî, 472 numaralı hadîsin senedinde geçen Rebâh b. Rebî'nin (رياح بن الربيع) Riyâh b. Rebî' (رياح بن الربيع) şeklinde olmasının hatalı olduğunu¹²⁵, 293 numaralı hadîsin isnâdında bulunan Haccâc b. Ebî'l-Haccâc'ın (حجاج بن أبي الحجاج) hatalı olduğu bunun yerine Haccâc b. Haccâc (حجاج بن حجاج) olması gerektiğini¹²⁶, 28 numaralı hadîste Süfyânü's-Sevrî'nin Abdullah b. Ubeydillah b. Abbâs'ın (عبيد الله بن عبد الله بن عباس) ismini Ubeydullah b. Abdillâh b. Abbâs (عبيد الله بن عبد الله بن عباس) şeklinde hatalı naklettiğini belirtmiştir¹²⁷.

10. Müdrecü'l-isnâd

İsnada fazladan râvî ismi idhâli de illet sebeplerinden biridir. 290 numaralı hadîsin isnâdının sahâbî râvîsi olan Abdullah b. Zübeyr, hadîsi direk Hz. Peygamber'den işitmesine rağmen araya Zübeyr (b. Avvâm) idhâl edilerek hadîsi Zübeyr vasıtasıyla aldığı rivâyet edilmiştir. Tirmizî Zübeyr'in burada ziyade olduğunu belirtmektedir¹²⁸. Yine 9 numaralı hadîsin tariklerinden biri olan Ebû Muâviye (Muhammed b. Hâzım ö. 194) → Hişâm b. Urve (ö. 145) → Abdurrahmân b. Sa'd (ö. ?) → Amr b. Huzeyme (ö. ?) → Umâre b. Huzeyme (ö. 105) → Huzeyme b. Sâbit (ö. 37) → Hz. Peygamber; *"İstinca üç taş ile yapılır, tezek kullanılmaz."* hadîsinde Ebû Muâviye hata yaparak Abdurrahmân b. Sa'd'ı fazladan eklemiştir¹²⁹.

11. Muhâlefet

98 nolu hadîste hem isnâdda hem de metinde sikanın sikaya muhâlefetini içeren illetler bulunmaktadır. Şöyle ki; Şu'be'nin (ö. 160) Seleme b. Kuheyl (ö. 121) → Hucr Ebî'l-Anbes (ö. ?) → Alkame b. Vâil (ö. ?) → Babası (Vâil b. Hucr ö. 44) isnâdıyla rivâyet ettiği *"Hz. Peygamber 'غير المغضوب عليهم ولا الضالين' ayetini okuduktan sonra sesini fazla çıkarmaksızın "Âmîn" dedi."* Hadîs ile Süfyân'ın (ö. 161) Seleme b. Kuheyl → Hucr b. Anbes (ö. ?) → Vâil b. Hucr isnâdıyla gelen *"Hz. Peygamber 'غير المغضوب عليهم ولا الضالين' ayetini okuduktan sonra sesini yükseltip uzatarak "Âmîn" dedi."* hadîsi birbirine muhâlifdir. Çünkü Şu'be'nin rivâyetinde Hz. Peygamber'in âmîni sessiz derken Süfyân'ın rivâyetinde sesli dediği görülmektedir. Tirmizî bu hadîsi hocası Buhârî'ye sorduğunu ve ondan şöyle cevap aldığını söylemektedir: *"Şu'be bu hadîste üç yerde hata yapmıştır. Birincisi; senede yer alan Hucr Ebî'l-Anbes'in (حجر أبي العنيس) aslında künyesi Ebû's-Seken olan Hucr b. Anbes (حجر بن عيسى) olması gerekmektedir. İkincisi; Alkame b. Vâil senede ziyade edilmiştir. Üçüncüsü ise metinde yer alan (âmîn derken) "Sessiz söyledi" ifadesinin "Sesli söyledi" şeklinde olması gerekmektedir. Dolayısıyla Süfyân'ın hadîsi, Şu'be'nin hadîsinden daha sahihtir."* Tirmizî bu konuyu diğer bir hocası olan Ebû Zür'a'ya da sormuş, onun da tercihinin Süfyân'ın hadîsinden yana olduğunu öğrenmiştir¹³⁰.

İletin tespiti veya hadîsin sıhhati konusunda Tirmizî'nin Buhârî'ye muhâlefeti

Tirmizî'nin bazen hadîslerin illetleri veya sıhhatleri hakkındaki hükümleri verme konusunda hocası Buhârî'ye itirazları olmuş ve ondan farklı kanaatleri ileri sürmüştür. Mesela 11

¹²⁵ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 260.

¹²⁶ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 168.

¹²⁷ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 38. Başka örnekler için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 39, 40, 41, 168.

¹²⁸ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 167-68. Başka örnek için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 210.

¹²⁹ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 26. Başka örnekler için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 93, 162, 167-68, 169.

¹³⁰ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 68-69. Tirmizî Şârihi Mubârekfûrî bu hadîsin şerhinde Şu'be'nin Süfyân'a muhâlefeti esnasında ulemânın Süfyân'ı tercih edeceklerine dâir görüşlerini aktardıktan sonra Şu'be'nin hadîsinin ne sahih ne de zayıf hiçbir mutabaatının olmadığını buna mukâbil Süfyân'ın hadîsinin ikisi sahih (el-Alâ b. Sâlih → Seleme b. Kuheyl ve Ali b. Sâlih → Seleme b. Kuheyl) biri zayıf (Muhammed b. Seleme → Seleme b. Kuheyl) olmak üzere üç mutabaatının olduğunu bildirmektedir. Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, II, 89-93.

numaralı Abdullah b. Mes'ûd'un "Resûlullah (s.a.s.) tuvalet için çıkmıştı ki bana üç taş bul dedi. Ben de iki taş ve bir tezek getirdim. İki taşı aldı ve tezeği atarak bu pistir, dedi." şeklinde rivâyet ettiği hadîsin birkaç tarîki bulunmaktadır. Bunlar:

İsrâîl (b. Yûnus es-Sabî'î ö. 160) → Ebû İshâk (es-Sabî'î ö. 126) → Ebû Ubeyde (ö. 82) → Abdullah b. Mes'ûd.

Züheyr b. Muâviye (ö. 172) → Ebû İshâk → Abdurrahmân b. el-Esved (ö. 99) → Babası (el-Esved b. Yezîd ö. 75) → Abdullah b. Mes'ûd.

Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö. 147) Ebû İshâk → Abdurrahmân b. Yezîd (ö. 83) → Esved b. Yezîd → Abdullah b. Mes'ûd.

Ma'mer (b. Râşid ö. 154) → Ebû İshâk → Alkame (b. Kays ö. 61) → Abdullah b. Mes'ûd.

Tirmizî, Buhârî'nin bu tarîklerden ikincisini Züheyr'in Ebû İshâk'tan olan rivâyetini el-Câmi'inde tahrîc ettiğini¹³¹, dolayısıyla bu tarîki tercih ettiğini söyledikten sonra Buhârî'nin bu kararına itiraz ederek, İsrâîl'in Ebû İshâk'tan olan rivâyetin daha sahih bir yol olduğunu beyan etmiştir. Tirmizî bu tercihini şu sözleri ile delillendirmiştir: "Bu râvîlerin içerisinde Ebû İshâk'ın hadîslerini almada en sağlamı İsrâîl'dir"¹³². Züheyr → İshâk tarîki "Leyse bi-zâke/ليس بذلك (aradığın kuvvette değil)"dir. Çünkü Züheyr'in semâi Ebû İshâk'ın ömrünün sonlarına doğru olmuştur. Ebû İshâk'ın hıfzı ise ömrünün sonlarına doğru kötüleştirmiştir."¹³³

el-İlelü'l-Kebîr'deki diğer bilgiler

Tirmizî *el-İlelü'l-Kebîr*'de hadîslerin illetleri hakkında bilgiler vermenin yanında başka bilgilere de değinmiştir. Hadîslerin sıhhatleri hakkında hükümler vermiş¹³⁴, bazen sadece sahih hadîsleri zikretmiş¹³⁵, zaman zaman râvîlerin cerh ta'dîl durumları hakkında bilgiler sunmuştur¹³⁶. Ayrıca bazen hadîslerin anlamlarını açıklamış¹³⁷, gerekli gördüğü yerlerde râvîlerin kimlikleri ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur¹³⁸. Bununla birlikte eserin içerisinde Ebû Tâlib el-Kâdî'ya ait yer yer izahatlar görmek mümkündür. Fakat bunlar çok kısa notlar şeklindedir¹³⁹.

¹³¹ Buhârî, Vudû, 20.

¹³² Kufeli bir muhaddis olan İsrâîl b. Yûnus es-Sabî'î hicri 100 yılında doğmuş, 160 yılında vefat etmiştir. Dedesi Ebû İshâk es-Sabî'î (ö. 126) başta olmak üzere birçok muhaddisten rivâyette bulunmuş, kendisinden de Vekî' b. Cerrâh (ö. 196), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198) ve daha birçokları rivâyet etmiştir (Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 515-18.). İsrâîl'in cerh ta'dîli hakkında ulemanın görüşleri şöyledir: Hakkında Tirmizî "Ebû İshâk'ın hadîslerinde sebtir.", Ahmed b. Hanbel "Sika", Ebû Hâtim "Sika sadûk/ثقة صدوق", Ebû İshâk'ın ashâbı içerisinde en mutkîndir.", Yahyâ el-Kattân (198) "Münker rivâyetlerde bulunmuştur", Nesâî (ö. 303) "Leyse bihi be's", Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr (ö. 234) "Sika", Abdurrahman b. Mehdî "İsrâîl lissun, yesriku'l-hadîs/اسرائيل لص يسرق الحديث" (İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, I, 249-50.), Haccâcu'l-Aver (ö. 206) "Şu'be'ye bize Ebû İshâk'tan rivâyet et dedimizde; 'Bunu İsrâîl'den isteyin. Çünkü bu konuda o benden daha sağlamdır.", İbn Mehdî (ö. 198) "Ebû İshâk'ın hadîslerinde İsrâîl, Şu'be ve Sevrî'den daha sağlamdır.", İbn Sa'd "Sikadır. İnsanlar ondan çokça hadîs tahdîs etmişlerdir. Bunlar arasında onu zayıf olarak nitelendirenler de vardır." (Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (thk. Alî Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Usre, Kahire, 2002, VIII, 495.), Zehebî "Sika" (Zehebî, *el-Muğni fî'd-Du'afâ*, (thk. Nûruddîn İtr), I-II, İdâretü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Katar, trsz., I, 77, *er-Ruvâtu's-Sikâtu'l-Mutekellemu fihim bimâ lâ Yücib Reddehum*, (thk. Muhammed İbrahim Mevsilî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1412/1992, 66.), İbn Hacer "Sika, tukullime filhi bilâ hucce/ثقمة تكلم فيه بلا حجة" (İbn Hacer, *Takribu'l-Tehzîb*, (thk. Abdulvehhâb Abdullatif), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1395/1975, I, 64.) demiştir. İsrâîl b. Yûnus ağabeyi İsrâîl'in şunları söylediğini nakletmektedir: "Kur'ân suresini ezberler gibi Ebû İshâk'ın hadîslerini ezberlerdim." (İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, I, 250.).

¹³³ el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 27-29. Başka örnek için bkz. el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 31.

¹³⁴ Örnekler için bkz. el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 28, 33, 35.

¹³⁵ Örnekler için bkz. el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 87, 121, 141, 241.

¹³⁶ Örnekler için bkz. el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 90, 94, 95, 97, 132, 143.

¹³⁷ Örnekler için bkz. el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 196, 196.

¹³⁸ Örnekler için bkz. el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 145, 174, 190, 292.

¹³⁹ Örnekler için bkz. el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, s. 112, 114, 139, 170, 315, 334, 341, 350, 369.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

SONUÇ

Tirmizî, İlelü'l-hadîs ilminin önemli şahsiyetlerinden biridir. Nitekim onun ilel bilgisi büyük oranda Buhârî'den kaynaklanmaktadır. Buhârî ise Yahyâ b. Ma'în, Ali b. el-Medîni ve Ahmed b. Hanbel gibi genelde hadîs özelde ise ilel ilminin önde gelen uzmanlarının talebesidir. Onlar da Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın, Yahyâ ise ilel ilminin ilk otoritesi olan Şu'be b. Haccâc'ın öğrencisidir. Dolayısıyla Tirmizî'nin bu ilmi özünden ve silsile ile gelen bir pınardan aldığını çok açık bir şekilde ifade edebiliriz.

Tirmizî biri *el-Câmi'*ye bitişik *el-İlelü's-Sağîr*, diğeri müstakil *el-İlelü'l-Kebîr* ile iki önemli yapıtla bu alana katkıda bulunmuştur. *el-İlelü's-Sağîr*'de daha çok usûl, ricâl ve cerh tâ'dîl konularını işlerken *el-İlelü'l-Kebîr*'de hadîslerin illetlerine dair zengin bilgiler vermiştir. Fıkıh bablarına göre tasnifi Ebû Bekir el-Kâdî tarafından yapılan *el-İlelü'l-Kebîr*'in elimizde bulunan mevcut nüshası Tirmizî'ye aittir. Zaman içerisinde ulema bu eserden alıntılar yapmış ve ona atıflarda bulunmuştur. Yapılan alıntıların *el-İlelü'l-Kebîr*'in elimizdeki nüshasındaki bilgilerle birebir aynıdır.

Tirmizî, çağının metoduna uygun bir şekilde hadîslerin illetleri hakkında hocalarına sormuş olduğu sorulara almış olduğu cevapları biraraya getirerek eserini meydana getirmiştir. İlel ilminde vardığı seviyeye binaen yer yer alışılmış üslûbunun dışında hocalarının – özellikle de Buhârî'nin – ismini vermeden yorumlar yapmıştır. Tirmizî bu eserde hadîslerin illetlerine ait bilgiler vermekle kalmamış; râvîlerin kimlikleri, cerh ta'dîl durumları, hadîslerin sıhhati ile ilgili bilgiler de vermiştir. O bu eserinde mürsel hadîsin müsned, mevkûf hadîsin de merfû olarak rivâyeti ve gizli inkıta' başta gelmekle birlikte isnâdda ibdâl, belli bir sahâbînin rivâyetinin başka bir sahâbîden, belli bir tabîinin rivâyetinin başka bir tâbîiden, belli bir tâbîinin rivâyetinin de sehven bir sahâbîden rivâyet edilmesi, isnâdın maktûb olması, isnâdlarda tashîf, tahrîf ve râvî isimlerinde hata yapılması, isnâdda idrâc ve muhâlefet gibi illet çeşitlerini tespit etmiştir.

el-İlelü'l-Kebîr, içerdiği zengin bilgi ve sahanın ilklerinden olması dolayısıyla kendisinden sonrasını etkilemiş, günümüze kadar ulaşması açısından da önemli bir eserdir. Makale boyutunda ele aldığımız bu eserin içerisindeki keşfedilmeyi bekleyen zengin bilgileri araştırmacıların ilgilerine havale ediyoruz.

KAYNAKÇA

Ahmed Naim, Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Hadîs İstîlâhları*, (Yay. haz. Hasan Karayığit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ÂŞIK, Nevzat, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Tahammül, Nakil ve Tenkîdleri)*, İzmir, 1981.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Dımeşk, 1413/1993.

DİHLEVÎ, Abdülazîz b. Ahmed b. Abdîrahim Ömerî Fârukî, *Bustânu'l-Muhaddisîn fî Beyâni Kütübi'l-Hadîs ve Eshâbeha'l-Girri'l-Meyâmîn*, (Farsçadan Arapçaya çev: Muhammed Ekrem en-Nedvî), Dârûl-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 2002.

DÜZENLİ, Muhittin, *Rivâyetlerin Sihatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 2008

Ebû Tâlib el-Kâdî, Ebû Tâlib Akîl b. Atiyye el-Kâdî, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, (thk. Subhî es-Semerrâî, Ebû'l-Meâti en-Nûrî, Mahmud Muhammed Halil es-Sa'îdî), Âlemü'l-Kutub, Beyrût, 1489/1989.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

- Hâkimu'n-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadîs*, (thk. Ma'zem Huseyn), Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrût, 1417/1998.
- HATÎB el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trsz.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebu Abdillâh Abdurrahmân er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1371/1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, Hâfiz Ahmed b. Ali, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Nûreddîn İtr), Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk, 1421/2000.
- , *Takribu't-Tehzîb*, (thk. Abdulvehhâb Abdullatif), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1395/1975.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs*, (thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavved), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1425/2004.
- , *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-Kebîr*, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1989.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*, I-II, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî), Dâru's-Semiî, Riyâd, 1420/2000.
- , *Sikât*, (thk. Şerefuddîn Ahmed), I-IX, Dâru'l-Fikr, y.y., 1395/1975.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Nuruddîn İtr), I-II, Dâru'l-Beyrûtî, 1429/2008.
- İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Dâru'l-Hicr, 1419/1998, XIV, 647.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, I-LV, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Usre, Kahire, 2002.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrîzûrî, *Ulûmu'l-Hadîs (el-Mukaddime)*, (thk. Nûreddîn İtr), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 2008.
- İTR, Nûreddîn, *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-Muvâzenetü beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn*, Matbaatu'l-Cenneti't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1390/1970.
- KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer, *Hadîs Literatürü*, (çev. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- KÜÇÜK, Raşit, "İsnad", *DİA*, XXIII, 154-159.
- KOÇYİĞİT, Talat, "İslam Hadîsinde İsnad ve Hadîs Râvilerinin Cerhi", *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara, 1961, IX, 47-57.
- , *Hadîs Tarihi*, TDVY, Ankara, 1997.
- MİZZÎ, Yûsuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980.
- MUBÂREKFÛRÎ, Eb'u'l-Alâ Muahmmmed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî (Mukaddime)*, (thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed), Dâru'l-Feyhâ, Dimeşk, 1432/2011.
- MÜSLİM b. Haccâc, *Sahîh*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

- NEVEVÎ, Muhyiddîn b. Şeref, *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik İlâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1412/1992.
- POLAT, Salahattin, "İsnadın Menşei ve Hadîste Kullanımının Tarihi Seyri Üzerinde Tartışmalar", *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, trsz., 13-44.
- SA'ÎD, Hemmâm Abdurrahîm, *el-İlel fi'l-Hadîs : Dirase Menheciyye fi Dav'i Şerh-i İleli't-Tirmizi li'bni Receb el-Hanbeli Maa Tercemeti Dañiyye li-İbn Receb*, Dâru'l-Adevî, Amman, 1400/1980.
- SEHÂVÎ, Şemsuddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, (thk. Abdülkerim b. Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd), I-V, Mektebetü Dâri'l-Menâhic, Riyâd, 1426.
- SUYÛTÎ, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1427/2006.
- ŞÂFÎ'Î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, (thk. Abdulfettâh Kebbâre), Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1419/1999.
- Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar İlâ Usûli'l-Eser*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), I-II, Mektebu'l-Metbû'ati'l-İslâmiyye, Beyrût, 1430/2009.
- TEKİNEŞ, Ayhan, "İlelü'l-Hadîs", *DİA*, XXII, 84-86.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- ULU, Arif, "Hadîs Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi (İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevâsı Üzerine Bir İnceleme)", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 12, Sayı 1, 2012, 119-166.
- UĞUR, Mücteba, *Hadîs İlimleri ve Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- YAHYÂ b. Ma'in, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn, *Yahyâ b. Ma'in ve Kitâbuhu't-Târîh (Dirâse ve Tertîb ve Tahkîk)*, (thk. Ahmed Muhammed Nürseyf), I-IV, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslami, Mekke, 1399/1979.
- YARDIM, Ali, "Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin Tesmiyetü Ashâb'in-Nebî'si", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 2, s. 247-348.
- , "Şemâil Nev'inin Doğuşu ve Tirmizî'nin Kitâbu'ş-Şemâili", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, sayı: 1, s. 349-410.
- YÜCEL, Ahmet, *Hadîs İstîlâhlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*, İFAV, İstanbul, 1996.
- ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, (thk. Nûruddîn İtr), I-II, İdâretü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Katar, trsz.
- , *er-Ruvâtu's-Sikâtu'l-Mutekellemu fihim bimâ lâ Yücib Reddehum*, (thk. Muhammed İbrahim Mevsilî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1412/1992.
- , *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XXIX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1402/1982.
- , *Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz*, (thk. Zekeriyâ Umeyrât), I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

-----, *Zikru men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl* (Erbeu' Resâil fi 'Ulumi'l-Hadîs içinde), (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetu Metbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007.

ZERKEŞÎ, Bedruddîn, *el-İcâbe li İrâdi me'stedrekethu Âiše ale's-Sahâbe*, (thk. Sa'îdu'l-Afġânî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût, 1390/1970.

ZEYLA'Î, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avvâme), I-IV+Fihrist, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût, 1418/1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

